

УДК 811.161.2'373.45/.46

Юлія Ейсмонт,

молодший науковий співробітник відділу
формування національних реферативних ресурсів НБУВ

Дискусійні аспекти вживання наукової термінології у вітчизняних реферативних виданнях НБУВ

Розглянуто історію становлення української наукової термінології. Прیدілено увагу проблемам запозичення термінів, якими поповнюється сучасна вітчизняна термінологія. Розглянуто аргументи "за" і "проти" таких запозичень. Висвітлено проблеми перекладу іношомовних термінів і запропоновано шляхи їх вирішення.

Ключові слова: термінологія, термін, інтернаціоналізми, правопис іношомовних слів.

Мета дослідження — вивчення та аналіз головних проблем вітчизняної термінології, характеристика її сучасного стану.

Основоположниками української наукової термінології були видатні вчені І. Верхратський, В. Левицький, О. Курило, І. Пулюй та інші, які наголошували на тому, що терміни важливо створювати в душі народної мови. Вони доклали багато зусиль до вироблення фахової термінології у різних галузях науки і технічних знань. На сучасному етапі питання термінології досліджують Л. Симоненко, М. Вакуленко, Т. Кияк та інші.

Термінологія виконує такі основні функції — позначає наукові поняття і задовольняє потреби спілкування фахівців — за умови, якщо вона загальноприйнята, унормована, відповідає вимогам до термінів.

В українській історії першим нормувальним термінологічним центром вважають Наукове товариство імені Тараса Шевченка. Саме до ухвал цієї організації, яка об'єднала найкращих термінологів того часу, прислухалися автори наукових праць і підручників. Згодом незаперечним авторитетом у сфері української термінології став Інститут української наукової мови. На сучасному етапі державна стандартизація науково-технічної термінології є формою регулювання мови науки і техніки, має значну перевагу перед усіма іншими видами впорядкування термінології. Від вирішення термінологічних питань, наголошують провідні українські мовознавці, залежать темпи державотворчих процесів; освіта, виробництво потребує єдиної зручної та логічної української термінології. З урахуванням зазначених умов у Держстандарті України розроблено Концепцію державних систем стандартизації, метрології та сертифікації, схвалену Кабінетом Міністрів. У липні 1992 р. спільним наказом Міністерства освіти та Держстандарту України створено Технічний комітет стандартизації науково-технічної термінології. Основну увагу спрямовано на роботу із впорядкування термінології таких галузей науки, як електроніка, радіоелектроніка, приладобудування, засоби автоматизації та комп'ютерної техніки, менеджмент, інформаційна діяльність тощо. З 2002 р. в Україні розпочалися процеси гармонізації національних стандартів із міжнародними. На сучасному етапі комітети стандартів є у понад 60 країнах світу. Вони залучають тисячі експертів для всебічного вивчення питань стандартизації.

Варто зазначити, що науково-технічний прогрес, який характеризує нашу епоху, зумовлює динамічний розвиток терміносистем природничих, технічних, медичних наук. Їх вивчення потребує відповідних фахових знань. Однак серед мовознавців різних поколінь, які представляють різні школи і різні регіони нашої держави, нерідко немає однакості щодо утворення та вживання певного терміна. Точаться запеклі дискусії і з приводу необхідності запозичень іношомовних термінів. На думку науковця М. Вакуленка, запозичення не дуже бажані насамперед через те, що сучасний правопис не завжди логічно, чітко та послідовно регулює їх написання і тому часто стає перешкодою при узгодженні вітчизняної термінології з міжнародною, нерідко спотворюючи написання, вимову і навіть значення слова. Оскільки український правопис досі перебуває на стадії становлення, нині важко передбачити, наголошує М. Вакуленко, яке написання запозиченого слова вважатиметься правильним. Однак повністю відмовитися від запозичень недоцільно і невиправдано, стверджують прихильники інших тенденцій. На думку Я. Януш, вилучення з українського словника інтернаціоналізмів лише збіднює виражальні можливості української мови, позбавляє змоги варіювати мовними засобами тощо [6, с. 26]. Дослідниця переконала, що більшість іношомовних термінів, поява яких в українському словнику зумовлена змінами в політичному й економічному житті України, є інтернаціоналізмами, що активно функціонують у всіх розвинених мовах світу і певною мірою слугують скріплювальним елементом інтеграції цих мов, особливо споріднених, покликаних, крім здійснення основної функції, забезпечити єдність народів у розв'язанні спільних і важливих проблем: політичних, економічних, екологічних, пов'язаних із роззброєнням, боротьбою за єдиний економічний простір, за виживання людей на планеті у наш неспокійний час.

Природно, що аргументи "за" і "проти" запозичень з інших мов є слушними і на часі. Однак не все так просто зі словотворенням цих мовних одиниць, зауважує М. Вакуленко, який багато уваги приділив питанню правопису іношомовних слів. Він наголошує, що прикметники, у випадку запозиченої форми, слід утворювати від початкової форми, а не прикметникової: *префіксийний, експоненційний, індустрийний, інерційний*, а не *індустріальний, інерціальний* тощо. В українській мові немає термінів *індустріал* та

інерціал. Неукраїнський суфікс *-аль* у прикметниках часто не дуже виправданий, а іноді і зовсім зайвий.

Однак у словосполученнях *диференціальне рівняння*, *потенціальне поле* тощо суфікс *-аль* на місці: ці прикметники походять від іменників *диференціал* та *потенціал* відповідно і мають інше значення.

Злободенними є також питання вилучення з активного словникового обігу інтернаціоналізмів і заміна їх українськими відповідниками, які не завжди вдалі та доречні. Трапляються і курйози. Так, у "Російсько-українському медичному словнику" *акушера* замінили на *бабича*, а *акушерку* — на *пупорізку*. Природно, що студенти медичних ВНЗ відмовилися від використання таких термінів. Подібні заміни не сприяють збагаченню українського термінологічного словника, не підносять культуру фахової мови, а отже, і рівень професійної освіти, підкреслює Я. Януш.

Існує ще одна проблема, пов'язана із запозиченнями в українській мові. Це такі лексеми, без яких наша мова могла би з легкістю обійтись, адже має достатні ресурси для номінації нових понять. Скажімо, цілком зайвими запозиченнями вітчизняні мовознавці вважають такі слова, як *мас-медіа* (*засоби масової інформації*), *прес-реліз* (*довідка для преси*), *калькуляція* (*обчислення*), *імплементація* (*впровадження, запровадження, втілення*). Однак варто відзначити і позитивні зрушення: до деяких запозичень у вітчизняній термінології вже виникли власномовні відповідники, наприклад: *детектор* — *виявляч*, *трастове товариство* — *довірче товариство*, *апроксимація* — *наближення* тощо. Якщо така тенденція продовжиться, наголошують провідні учені, то більшість "модних" запозичень відійде в пасивний запас — залишаться змістовні потрібні терміни [4, с. 50—51].

Приділимо увагу і питанню калькування термінів з російської мови. Як слушно зауважує мовознавець С. Шевчук, сьогочасну українську ситуацію в галузі термінологічного нормування ускладнює та обставина, що серед теоретиків і практиків термінотворення є прихильники принаймні двох термінотворчих традицій, кожна з яких передбачає різний національно-культурний вибір: одні зорієнтовані на використання усіх наявних в українській мові способів і засобів, а інші віддають перевагу калькуванню з російської мови [7, с. 520—524]. Полеміка точиться з приводу найприйнятніших назв спеціальних понять із ряду дублетних найменувань, а також щодо способів і засобів лексикографічного опрацювання і стандартизування номінацій процесових понять, словотвірна структура яких відрізняється від аналогічних термінів інших слов'янських мов, насамперед російської. Велика кількість українських учених, особливо в різних галузях науково-технічних знань, за словами С. Шевчук, черпає базові фахові знання з російської наукової літератури. Водночас учені запозичують і мовні форми, забуваючи про те, що пропонований термін має органічно вписуватися за формою і звучанням в українську мову, підлягаючи її внутрішнім законам.

Однак цілком очевидно, що при заміні одного терміна на інший, слід дотримуватися поміркованого підходу і добре зважувати усі "за" і "проти". Слушний приклад наводить А. Ліпінська. Сьогодні укладачі словників геодезичної та географічної термінології вагаються, чи змінювати термін *карта* на термін *мана*? Аргументи "за": термін *мана* використовували в українській термінології у 1920—1930-х роках; він функціонує у польській (*тара*), німецькій (*die Марре*), англійській (*map*) та інших мовах.

Аргументи "проти": з вилученням терміна *карта* в українській термінології зрушиться ціле термінологічне гніздо: *картографія* перетвориться на *мапографію*, *карто-*

знавство — на *мапознавство*. Виникнуть нові й незвичні словосполучення: *кафедра мапографії*, *мапова сітка* та ін; слово *карта* зафіксовано у словнику Б. Грінченка з такими значеннями: чотирикутник, чотиризначна площа, клітинка. Використовується, коли йдеться про польову землю, малюнок матерії в клітинку, аркуш паперу, гральну карту.

Зважаючи на те, що слово *карта* побудовано за законами української мови і його фіксує з наближеним значенням загальнономовний словник, а також враховуючи принцип стабілізації наукової мови, дослідниця робить висновок: термін *карта* на сучасному етапі розвитку української термінології доцільно залишити в активному використанні. Термін *мана* можна використовувати як синонім.

Дискусії на численних термінологічних конференціях останніх років засвідчують, що в термінології на сучасному етапі існує багато проблем. Щодо головних, з якими стикаються редактори вітчизняних реферативних видань НБУВ, то варто зазначити пов'язані з роботою зі словником. Насамперед йдеться про різні переклади одного терміна у різних словниках. Наприклад, російське слово *датчик* (анг. *gauge*) українською перекладається в окремих словниках і як *датчик*, і як *давач*, і як *датник*. Аби уникнути різночитань, редакторам Українського реферативного журналу "Джерело" нерідко доводиться ухвалювати спільне рішення щодо використання терміна, який є найвдалішим після перекладу з російської мови. Викликає занепокоєння і той факт, що більшість словників, якими послуговуються фахівці, застарілі. Скажімо, у медицині використовують терміни, переписані з російського словника ще 1982 р. Фахівці цієї галузі рекомендують об'єднати найавторитетніших професорів для написання дефініцій медичних термінів.

Щодо академічних російсько-українських словників наукової термінології, з якими працюють редактори НБУВ, то їх укладено в середині 1990-х рр. Природно, що за такої великої проміжок часу утворилося багато нових термінів, які також мають бути відображені у словниках. Якщо врахувати той факт, що словник, якому більше п'яти років, вже застарілий, то нині особливо на часі питання про укладення нових академічних словників наукової термінології.

Підвищеної уваги потребує і питання впорядкування вітчизняної науково-технічної термінології загалом. А. Ліпінська називає п'ять підходів до вирішення цієї проблеми:

1. **Формальний.** Головним для цього підходу є кількісний показник — якнайшвидше видання словника, про що зазначалося вище.

2. **Етнографічний.** Цей підхід ґрунтується на ідеї відродження національної термінології Національного товариства імені Тараса Шевченка (НТШ) та Інституту української наукової мови (ІУНМ). Творці словників прагнуть повернути до сучасної української термінології майже всі терміни початку ХХ ст.

3. **Консервативний.** Прихильники цього підходу виступають за збереження української науково-технічної термінології у такому вигляді, якою вона була за радянських часів. Це так званий принцип "реальної мови".

4. **Інтернаціональний.** Для цього підходу характерне введення до української науково-технічної термінології великої кількості запозичень із західноєвропейських мов, особливо з англійської.

5. **Поміркований.** Цей підхід передбачає упорядкування української науково-технічної термінології з урахуванням історичних, національних, політичних чинників і вироблення її найприйнятнішого варіанта [4, с. 45].

Природно, що для досягнення одностайності в обранні найкращого підходу для вирішення проблеми впорядкування вітчизняної науково-технічної термінології фахівцям потрібен час.

Підсумовуючи, можна зробити такі висновки:

- на сучасному етапі особливо гостро постала потреба в укладенні нових академічних російсько-українських словників наукової термінології, їх поява дозволить вирішити низку проблем, з якими стикаються редактори і коректори наукових видань;

- українська мова найбільше потерпає від таких основних засмічень, як зросійщення та невинувдане використання англіцизмів;

- найважливішою проблемою сучасного українського термінознавства залишається питання збереження національного духу української термінології за умови широких глобалізаційних процесів сучасності.

Список використаної літератури

1. Капелюшний А. О. Стилїстика. Редагування журналістських текстів : практ. заняття / А. О. Капелюшний. — Львів : ПАІС, 2003. — 544 с.
2. Карабан В. І. Переклад наукової і технічної літератури / В. І. Карабан. — Київ : [б. в.], 2001. — 302 с.
3. Куляс П. П. Типологія помилок у корекційних таблицях : навч. посіб. / П. П. Куляс. — Київ ; НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. — 168 с.
4. Ліпінська А. В. Науково-технічна термінологія : навч. посіб. для дистанц. навчання / А. В. Ліпінська. — Київ : Ун-т "Україна", 2007. — 219 с.

5. Сучасні лінгвістичні парадигми : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 19 берез. 2014 р., Горлівка / МОН України, Горлів. ін-т інозем. мов "ДВНЗ ДДПУ". — Горлівка : [б. в.], 2014. — 411 с.
6. Українська термінологія і сучасність : зб. наук. пр. / НАН України, Ін-т укр. мови, Ком. наук. термінології. — Київ, 1998. — 264 с.
7. Шевчук С. В. Українська мова за професійним спрямуванням : підручник / С. В. Шевчук, І. В. Клименко. — 2-ге вид., випр. і допов. — Київ : Алерта, 2011. — 696 с.

Рассмотрена история становления украинской научной терминологии. Внимание акцентировано на проблемах заимствования терминов, которыми пополняется современная отечественная терминология. Рассмотрены аргументы "за" и "против" таких заимствований. Освещены проблемы перевода иностранных терминов и предложены пути их решения.

The article reviews the history of formation of scientific terminology in Ukrainian language and puts attention to the problems of borrowed terms that come into modern Ukrainian language terminology. Arguments "for" and "against" such borrowings are examined. The article lightens problems of translation of foreign terms and proposes ways to solve such problems.

Надійшла до редакції 9 грудня 2014 року